

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Ἡ ἀνοδος τῶν ἀστῶν στή Λευκάδα
τὰ χρόνια τῆς Ἑνωσης

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

Η ΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1864-2004

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΑΘΗΝΑ 2005

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΣΤΩΝ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Ἡ Ἑνωσις ὄρηκε τὴ Λευκάδα, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα Ἰόνια νησιά, μὲ τὴν κοινωνικὴ ἀνισότητά νὰ κυριαρχεῖ καὶ κύριο χαρακτηριστικὸ τὴ σύγκρουση τῶν ἀριστοκρατῶν καὶ τῶν ἀνερχόμενων μεσαίων καὶ λαϊκῶν στρωμάτων, μὲ ἔνταση πρωτόγνωρη, ὅσο καὶ ἂν αὐτὴ δὲν ξέφευγε ἀπὸ τὰ νόμιμα πλαίσια. Διαβάζουμε στὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Γεωργίου Βερούκιου (1870):

Τοιαῦτα οὖν ἐγένετο τὰ αἴτια τῆς ἐν Ἰονίῳ φοβερᾶς διαπάλης τῶν τε ἀριστοκρατῶν καὶ τοῦ λαοῦ: καθάπερ καὶ νῦν ἔτι ἀναφαίνεται πού ἡ τοῦ πλήθους πρὸς τοὺς προκρίτους δυσμένεια, οὐδαμοῦ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ὑφισταμένη¹.

Μὲ αὐτὴ τὴ διχοτομία ἀριστοκράτες - λαός, πὺ ἀναγόταν στὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας, προσλαμβάνονταν κατ' ἀρχὴν καὶ στὴ Λευκάδα τὰ δύο στρατόπεδα τῆς σύγκρουσης. Ἐγραφε ἡ ἔφημερίδα *Λευκάς* τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1866, παραμονές τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν, τῶν πρώτων μὲ καθολικὴ ψηφοφορία τοῦ ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ:

Ἐὸ Λαὸς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ εἶναι διηρημένος εἰς δύο κοινωνικὰς τάξεις. Ἡ μία περιλαμβάνει τοὺς Ἀριστοκράτας καὶ ὑποστηρικτὰς αὐτῶν, ἡ δὲ ἄλλη τὸν κοινὸν Λαὸν καὶ τοὺς ἐχθροὺς τῶν προνομίων. Εἰς ἕκαστον Δῆμον ἐπροτάνθησαν ὑποψήφιοι Δήμαρχοι, Πάρεδροι καὶ Σύμβουλοι ἐξ ἐκάστης τῶν ἀνωτέρω δύο τάξεων, καὶ ἀμφότερα τὰ πολιτικὰ αὐτὰ κόμματα καταβάλλωσι πᾶσαν προοπάθειαν πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ὑποψηφίων τῶν ἐν ταῖς Δημοτικαῖς ἐκλογαῖς. Ἐὸ Λαὸς

1. Γεώργιος Βερούκιος, *Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς πρώτης Ἰονίου Πολιτείας κυρίως δὲ περὶ τοῦ ἐν ταύτῃ ἐπικρατήσαντος ριζοσπαστικοῦ φρονήματος*, Ἀθήνα 1870, σ. 215. Ἐὸ Βερούκιος θεωρεῖ βενετικὴ κληρονομία τίς ταξικὲς διαιρέσεις καὶ τίς συγκρούσεις, οἱ ὁποῖες διατηρήθηκαν καὶ ἐπὶ Ἑπτανήσου Πολιτείας καὶ ἐπὶ Ἀγγλικῆς Προστασίας.

ἐξέδωκε Πρόγραμμα, δι' οὗ ἐδημοσίευσε τὴν ἀπόφασίν του, ὅτι ἐννοεῖ νὰ λάβῃ μέρος διὰ τῆς προσωπικότητός του εἰς τὰ δημόσια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπεκλείετο ἐπὶ Προστασίας παρὰ τῶν προνομιούχων, καὶ ὅτι ἡ σημαία του εἶναι ἡ ὀρθόνοια, ἡ εἰλικρίνεια, ὁ πατριωτισμὸς καὶ ἡ πρὸς νέαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἀφοσίωσις. Πρώτην δὲ ἤδη φορὰν ὁ Λαὸς ἐσυσσωματώθη καὶ ἀναφανδὸν ἀντιπαρατάττεται κατὰ τῆς ἐνταῦθα λεγομένης «Μπερούκας» πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καταβάλλῃ αὐτὴν καὶ νὰ τὴν ἀποκλείσῃ ἀπὸ τὰς δημοτικὰς θέσεις. [...] Καίτοι ὁ λαὸς εἶναι φανατικὸς κατ' αὐτῆς, ἐπιθυμεῖ μόνον τοῦτο νὰ καταβάλλῃ αὐτὴν διὰ τῶν νομίμων μέσων².

Τὸ ἀπόσπασμα ὑπαινίσσεται ὅτι ἀνάμεσα στὶς δύο παρατάξεις, τῶν ἀριστοκρατῶν καὶ τοῦ λαοῦ, ὑπῆρχε ἓνας ἐνδιάμεσος χώρος ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ οἱ ἄρχοντες ἔβρισκαν κάποιους ὑπερασπιστές, ἀλλὰ καὶ ὁ κοινὸς λαὸς ἔβρισκε συμμάχους τοὺς ἐχθροὺς τῶν προνομίων. Ἐὰν ἐξετάσουμε ὅμως τοὺς καταλόγους τῶν ὑποψηφίων γιὰ τὶς δημοτικὰς ἐκλογὰς στὴν πόλιν τῆς Λευκάδας, καὶ μάλιστα αὐτοὺς ποὺ πρότεινε ἡ παρατάξις τοῦ λαοῦ, θὰ βροῦμε πολλοὺς μεγαλεμπόρους καὶ πλοιοκτῆτες τῆς ἀστικής τάξης, ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ στὴν πόλιν κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τῆς Ἀγγλικῆς Προστασίας.

Ἀναζητώντας τὶς ἀπαρχὲς τῶν διαφοροποιήσεων τῶν ἐκπροσώπων τῆς μεσαίας τάξης, ἴσως θὰ πρέπει νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἀπροθυμία τῶν νοικοκυραίων τῆς πόλης νὰ ἀκολουθήσουν τοὺς ἄρχοντες καὶ τοὺς Ἀγγλοὺς στὶς ἐνέργειες καταστολῆς τῆς ἐξέγερσης τῶν χωρικῶν τὸ 1819, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κατηγορηθοῦν ὡς ὑποκινητὲς τῶν στασιαστῶν καὶ πρόθυμοι νὰ συμμαχήσουν μὲ τὰ λαϊκὰ στρώματα τῆς πόλης, τῶν ὁποίων ἡ στάσις ἦταν ἐχθρική πρὸς τὴν ἐξουσία. Τὸ 1849 ἡ ἐξουσία ἐφθασε σὲ συλλήψεις πολιτῶν «ἐνεκα τῶν φιλελευθέρων ἐκφράσεων των»³.

Ὁ φόβος ἐκεῖνος γιὰ τὴν συμμαχία μεσαίων καὶ κατώτερων στρωμάτων τώρα ἦταν ἐντελῶς δικαιολογημένος. Ἡ μεσαία ἀστική τάξις μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς μεγαλεμπόρους καὶ τοὺς πλοιοκτῆτες, δημιούργημα τοῦ πολιτικοοικονομικοῦ πλαισίου τῆς Ἀγγλικῆς Προστασίας, ἀλλὰ καὶ συντελεστής

2. Ἐφημ. *Λευκός*, φ. 7, 2 Ἀπριλίου 1866, σ. 3. Πρὸβλ. Παναγιώτης Γ. Ροντογιάννης, *Ἱστορία τῆς Νήσου Λευκάδος*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1982, σ. 497.

3. Π. Ροντογιάννης, *ὁ.π.*, σσ. 272, 500. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ἡ ἐξέγερσις τῶν χωρικῶν τῆς Λευκάδας τὸ 1819», *Ἐταιρεία Λευκαδικῶν Μελετῶν, Πρακτικὰ Ἡ Συμποσίου. Ἱστορία: Ἀγροτικὲς ἐξεγέρσεις στὴ Λευκάδα, Πεζογραφία: Χριστόφορος Μηλιώνης, Μουσικολογία: Μάρκος Φ. Δραγούμης*, Πνευματικὸ Κέντρο Λευκάδας, Γιορτὲς Λόγου καὶ Τέχνης, Λευκάδα 31 Ἰουλίου, 1-2 Αὐγούστου 2003, Ἀθήνα 2004, σ. 46. Πανταζῆς Κοντομίχης, *Ὁ Τύπος τῆς Λευκάδας (1800-1987)*, Ἀθήνα 2003, σ. 41.

**ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ
ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ**

ΤΟΥ Ἐν Λευκάδι Πολιτικοῦ Ἑλλόγου

«Ἡ Ἀδελφότης»

καὶ ἑκθέσις

τῶν πρὸς βίαιαν ἀλλαγὴν τοῦ συλλόγου αὐτοῦ

γεγονότων.

Ἐκδίδεται δαπάνῃ τοῦ Πολιτικοῦ Συλλόγου.

ΚΕΡΚΥΡΑ

Τυπογραφεῖον Ἡ ἸΟΝΙΑ

Ἀδελφῶν Κᾶων

1864.

938.
606
ΑΝΑ

ΑΡΙΘ. 18

ΛΑΡ
3
ΥΤ

ΛΕΥΚΑΣ

ΕΤΟΣ Α'

ΤΙΜΗ ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ.

Δια τὸς ἐνὸς τοῦ Κράτους	12
Δια τοῦ ἐξὸς τοῦ Κράτους	44

Ἡ συνδρομή εἶναι ὑποχρεωτική δι' ὅλον τὸ εἶδος τοῦ
καὶ προλαμβάνεται κατὰ τριμηνίαν
τὴν κατεχούσαν. Ἐκάστου στίχ. λ. 80
Ἀ' ἐκάστην εἰσπράττειν μέχρι τῶν 40 στίχων ἑμαχ. θ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗΣ

(Ἐκδίδεται ἀπὸ τῆς ἑδομίδος.)

Ἡ ἐφημερίδα Λευκᾶς.

τῆς Ἑνώσεως, ἐνώνεται μὲ τὴ λαϊκὴ τάξη στὸ κλίμα τῆς ἐλευθερίας καὶ αἰσιοδοξίας ποὺ δημιουργήθηκε⁴.

Τοὺς ἀκολουθοῦσαν ἐπιστήμονες, γιατροὶ καὶ δικηγόροι καὶ ἀκόμη τεχνίτες καὶ ἐπαγγελματίες. Τὸν τόνο ἔδιναν οἱ ἐπιστήμονες καὶ οἱ λόγιοι, λογοτέχνες καὶ ποιητές, ποὺ ἀναγνώριζαν ἀρχηγό τους τὸν ποιητὴ καὶ πολιτικὸ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη. Τὰ κηρύγματά τους γιὰ ἀδελφότητα, κοινωνική, συνεργατικὴ καὶ συνεταιριστικὴ δράση, ἀκολουθοῦν ἢ ἴδρωση τοῦ πολιτικοῦ Συλλόγου «Ἡ Ἀδελφότης» (1864). Ἀκολούθησε ἡ ἴδρωση τυπογραφείου καὶ ἡ ἔκδοση φυλλαδίων καὶ διδλίων γιὰ τὴ διαφώτιση τοῦ λαοῦ⁵, καθὼς καὶ τῆς ἐφημερίδας τῆς *Λευκάς* (1866-1869). Παρόλους τοὺς διωγμοὺς καὶ τὶς κατασχέσεις τῆς Ἀστυνομίας «Ἡ Ἀδελφότης» κατάφερε

4. Γράφει ἡ ἔφημ. *Λευκάς*, φ. 8, 10 Ἀπριλίου 1866, σ. 4: «Λαμπρὰ! ἐμπήκαμε κι' ἐμεῖς στὰ πράγματα τώρα, καὶ θὰ κυβερνήσωμε τοὺς Ἄρχοντας. Στὸ Θεό μου, δὲν ἐπίστευα ποτὲ νὰ ἰδῶ μιά τόσο μεγάλη καρδοφίτζα (= τούμπα) νὰ κάμουν οἱ Ἄρχοντες. Τὶ ἐξήγησα νὰ ἰδῶ! Τοὺς ἀνθρώπους τοῦ ὄχλου κυβερνήτας τῆς Περούκας! Ὡ πράγματα ποὺ φερε ἡ Ἑνωσι στὸν τόπο μας!». Βλ. Π. Ροντογιάννης, *ὄ.π.*, σ. 499.

5. Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὶς κινήσεις αὐτὲς βασίζονται στὰ φυλλάδια τῆς Ἀδελφότητος καὶ στὴν ἐφημερίδα *Λευκάς* (1866-1869) καὶ τὰ διοργανωσιακὰ στοιχεῖα τῶν πρωταγωνιστῶν, ποὺ συγκέντρωσε ὁ Π. Ροντογιάννης, *ὄ.π.*, σσ. 494-502, 603-609. «Σπυρίδων Ἰωαν. Καβδαῖας», ἔφημ. *Λευκαδίτικες Σελίδες*, φ. 20 (Λευκάδα, Ἰανουάριος 1963), φ. 21 (Φεβρουάριος 1963), φ. 22 (Μάρτιος 1963), φ. 23-24 (Ἀπρίλιος-Μάιος 1963). «[Α'] Πάνος Κοντογιώργης [Β'] Ἰωάννης Ν. Καβδαῖας», *στὸ ἴδιο*, φ. 19 (Δεκέμβριος 1962). [Γιὰ τὸν Ἰωάννη Ν. Καβδαῖα βλ. καὶ Ἐλένη Κ. Κούγκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία. Ἀ' Ἡ Φιλόμοσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης*, Ἀθήνα 1958, σ. 207]. «Ἰωάννης Καβδαῖας τοῦ Σαράντη (1831-1902)», ἔφημ. *Λευκάς*, φ. 271 (Λευκάδα, 24 Ὀκτωβρίου 1987). Γιὰ τὴ συνεταιριστικὴ Ἑταιρεία «Συγκομιδὴ» καὶ τὸν ἐμπνευστὴ τῆς Γεωργίου Ἰ. Καβδαῖα βλ. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Λευκαδίτικη πολιτισμικὴ ἱστορία», Ἑταιρεία Λευκαδικῶν Μελετῶν, *Πρακτικὰ Δ' Συνεδρίου Ἑπτανησιακοῦ Πολιτισμοῦ (Λευκάδα 8-12-Σεπτεμβρίου 1993)*, *Ἀπὸ τὴν τοπικὴ ἱστορία στὴ συνολικὴ: τὸ παράδειγμα τῆς Λευκάδας, 15ος-19ος αἰ.*, Ἀθήνα 1996, σσ. 196, 199. Πανταζῆς Κοντομίχης, «Ἡ πέντε δραχμὲς» τοῦ Γεωργ. Καβδαῖα καὶ ἡ ἐπίδραση τοῦ Βαλαωρίτη στο θέατρο τῆς Λευκάδας», *Τὸ νεοελληνικὸ θέατρο στὴν Λευκάδα (1800-1990)*, Ἀθήνα 2003, σσ. 221-229. Γιὰ τὸ τυπογραφεῖο «Πίνδος» τοῦ πολιτικοῦ Συλλόγου «Ἀδελφότης» καὶ τοῦ Γ. Χριστοδουλόπουλου, μὲ τὴν ἐπιγραφή στὸ πιεστήριο *LONDON 1862*, βλ. Π. Ροντογιάννης, *ὄ.π.*, σσ. 702-704 καὶ Πανταζῆς Κοντομίχης, *Ὁ τύπος τῆς Λευκάδας (1800-1987)*, *ὄ.π.*, σσ. 145-152. Σημειῶνω ἐδῶ, πρὸς ἐρευνητικὸ ἔλεγχον, μὴ πληροφορία ποὺ ἐμπλέκει τὸν Ἀ. Βαλαωρίτη σὲ ἀγορὰ καὶ πώληση πιεστηρίου: «Μετ' αὐτὸν ἴδρυσεν [εἰς τὸ Αἴγιον] τυπογραφεῖον ὁ Ἀργύριος Μανουῖσος, ἀπόγονος τῆς γνωστῆς ἐκ Τεμένης οἰκογενείας τῆς Ἐπαναστάσεως. Νεαρὸς ἀκόμη, εἰργάσθη ὡς τυπογράφος εἰς τὸ ἐν Λευκάδι τυπογραφεῖον τοῦ ποιητοῦ Βαλαωρίτου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ ἠγόρασε τὸ παλαιὸν του πιεστήριον, μὲ τὸ ὁποῖον ἤρχισε τὰς ἐργασίας του τὸ δευτερον τυπογραφεῖον τῆς Βοστίτσας, περὶ τὸ ἔτος 1870». (Ἀριστ. Σταυρόπουλος, *Ἱστορία τῆς πόλεως Αἰγίου*, Πάτρα 1954, σ. 611).

νά περάσει στο έκλογικό σώμα τὰ νέα μηνύματα, ὅπως φάνηκε στις δημοκρατικές ἐκλογές τοῦ 1866, οἱ ὁποῖες ἦταν νικηφόρες γιὰ τοὺς νέους ἀστούς. Ἡ *Λευκὰς* δημοσίευσε ἄρθρα μὲ ἀναλύσεις πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων, μὲ γνώσεις καὶ ἐπιχειρήματα, ἐνῶ οἱ νέοι λογοτέχνες δημοσίευσαν διαλόγους καὶ ποιήματα μὲ σατιρικά στοιχεῖα⁶.

Τὰ καπέλλα πεσομένα	– καὶ τὰ φέσα ὑψωμένα
Ἐφουμίσαν τὸ παζάρι	– μ' ἄλλο χρώμα, μ' ἄλλη χάρι.
Κοινωνία γυρισμένη	– ἀρχοντιά ξεπεσωμένη
Πῶς ἐγένις ὁμοίότης	– ἓνα πλάσμα, ἀδελφό της.
Περασμένα μεγαλεῖα	– εἶναι πλιά μυθολογία,
Ἄρχοντας κι ἀργαστηριάρης	– τρατολόγος, ταβερνιάρης

6. Ἡ ἐφημ. *Λευκὰς* κυκλοφόρησε στις 17 Φεβρουαρίου 1866 καὶ τὸ τελευταῖο φύλλο της πού γνωρίζουμε εἶναι ὁ ἀριθ. 75, 25 Ἰανουαρίου 1869. Ὁ Ροντογιάννης χρησιμοποίησε στὰ δημοσιεύματά του τὰ φύλλα 1-5, 7-9, 11 τοῦ 1866 καί, κατὰ δήλωση τοῦ Ἀριστοτέλη Χαραμόγλη τοῦ παραχώρησε φωτοτυπίες τῶν φ. 1-5 πού βρίσκονται στὴ Χαραμόγλειο Εἰδικὴ Λευκαδικὴ Βιβλιοθήκη. Στὸ Ἀρχιεπιφυλακεῖο Λευκάδας ὑπῆρχαν τὰ φύλλα 33 καὶ 41 τοῦ 1867. Οἱ ἔρευνες στὴν Κοργιαλλένειο Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀργοστολίου καὶ στὴ Βιβλιοθήκη Τυπάλδων - Ἰακωβάτων στὸ Ληξούρι, μὲ τὴν ἀποτελεσματικὴ συνδρομὴ τοῦ φίλου καθηγητῆ κ. Γεράσιμου Πεντόγαλου, ἀπέδωσαν 16 φύλλα στὴν πρώτη καὶ 2 στὴ δεύτερη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γνωρίζουμε σήμερα τὴν ὑπαρξὴ 21 ἀπὸ τὰ τουλάχιστον 75 φύλλα τῆς ἐφημερίδας. Τὸ φ. 8 πού χρησιμοποίησε ὁ Ροντογιάννης λανθάνει καὶ δὲν ἐντοπίστηκε ἄλλο ἀντίτυπο, ἐνῶ γνωρίζουμε ἐμμέσως καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ φ.16, πρὸ 28-6-1866 καὶ τὸ φ. 48(;) μετὰ 10-9-1867 (βλ. Πανταζῆς Κοντομίχης, *Ὁ Τύπος τῆς Λευκάδας (1800-1987)*, ὁ.π., σσ. 51-67, καὶ ἐφημ. *Ἠχώ τῆς Λευκάδας*, φ. 43, Δεκέμβριος 1987 - Ἰανουάριος 1988· πρβλ. Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἰονικὴ Βιβλιογραφία*, τόμ. Β', Ἀθήνα 2000, ἀριθ. 5017). Ἀναγράφω ἐδῶ τὰ 21 γνωστὰ φύλλα μὲ τοὺς φορεῖς πού τὰ ἔχουν πρὸς διευκόλυνση τῆς ἔρευνας γιὰ τὰ ὑπόλοιπα. (Α=Ἀρχιεπιφυλακεῖο/ ΓΑΚ Νομοῦ Λευκάδας, Ι=Τυπάλδων-Ἰακωβάτων, Κ=Κοργιαλλένειος, Ρ=Ροντογιάννης, Χ=Χαραμόγλειος (σὲ φωτοτυπία). Α'1: 17-2-1866 (Κ, Ρ, Χ). 2: 25-2-1866 (Κ, Ρ, Χ), 3: 4-3-1866 (Κ, Ρ, Χ), 4: 14-3-1866 (Ρ, Χ), 5: 19-3-1866 (Κ, Ρ, Χ), 7: 3-4-1866 (Ι, Κ, Ρ), 8: 10-4-1866 (Ρ), 9: 18-4-1866 (Κ, Ρ), 10: 21-4-1866 (Κ), 11: 28-4-1866 (Κ, Ρ), 12: 18-5-1866 (Κ), 14: 7-6-1866 (Κ), 15: 16-6-1866 (Κ), 18: 8-8-1866 (Κ), Β' 25: 28-1-1867 (Κ), 27: 17-2-1867 (Κ), 33: 30-3-1867 (Α, Χ), 41: 2-6-1867 (Α), 42: 15-6-1867 (Κ), 43: 23-6-1867 (Κ), Γ' 75: 25-1-1869 (Ι). Οἱ διαστάσεις τῶν φύλλων Α'1-Α'18 εἶναι περίπου 42x30 ἐκ. ἐνῶ τῶν φύλλων Β'25-Γ'75 εἶναι περίπου 30x21 ἐκ. Ἡ κατάσχεση τοῦ ἀρχείου τοῦ Συλλόγου στις 25 Ἰουλίου 1866 ἀπὸ τὴν Ἀστυνομία προκάλεσε ἔντονες διαμαρτυρίες τῶν μελῶν του, πού ἀποτυπώνονται στὸ φυλλάδιο: *Ἀνάπτυξις τοῦ προγράμματος τοῦ ἐν Λευκάδι συλλόγου «Ἡ Ἀδελφότης» καὶ ἔκθεσις τῶν πρὸς διαίαν διάλυσιν τοῦ συλλόγου αὐτοῦ γεγονότων*. *Ἐκδίδεται δαπάνη τοῦ Πολιτικοῦ Συλλόγου*. *Κερκύρα, τυπογραφεῖον ἡ Ἰονία ἀδελφῶν Κάων, 1864*, 8ο, 24 σσ. (Ε. Legrand, *Bibliographie Ioniennne...* τόμ. Β', Παρίσι 1910, ἀριθ. 2407, καὶ Θ. Παπαδόπουλος, *Ἰονικὴ Βιβλιογραφία...*, τόμ. Β', Ἀθήνα 2000, ἀριθ. 4304).

Εἶναι ἴσοι, πρᾶγμα ἓνα	– ἀδελφάκι' ἀγαπημένα·
Κάρτα, ζύγι, καλαμῆδι	– καλαπόδι καὶ κοτσίδι,
Πένα, φκιάρι καὶ σκαφήδι	– ἄργανο, τζαπί, σφηρίδι,
Εἶναι ὄλ' ἀδελφομένα	– μιὰ χαρὰ συγχονευμένα.
Πλατοθράκια κ' Ἐξουσία	– ἀφομοίωσαν μὲ μία.
ᾠ Λαέ, χωρὶς Χημία	– πῶς τὰ φτιάνεις μιὰ οὐσία ⁷ .

Ἡ Ἑνωσις τῆς Ἑπτανήσου, γι' αὐτὴ τὴ διαμορφούμενη ἀστική μεσαία τάξη, σήμαινε καὶ κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση διὰ τῶν νομίμων μέσων. Οἱ ἀντιστάσεις καὶ στὰ κηρύγματα καὶ στὴ δράση τῶν ἀστῶν, ἦταν βίαιες καὶ προέρχονταν ἀπὸ τὴν τάξη τῶν ἀρχόντων, τῶν καταχθόνιων ἢ περουνκόων, ὅπως τοὺς ἀποκαλοῦσαν, ποὺ ἔβρισκαν τρόπους νὰ ἐμπλέκουν στὰ σχέδιά τους τὶς λαϊκὲς τάξεις τῆς πόλης καὶ τοὺς χωρικοὺς, χρησιμοποιώντας ἀκόμη καὶ τὴν προπαγάνδισι ἀνθροποικῶν συνθημάτων καὶ καλλιεργώντας στοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους φόβους γιὰ τὶς συνέπειες ποὺ θὰ εἶχε ἡ Ἑνωσις στὴ ζωὴ τους. Ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ ἐλευθεροφροσύνη, ποὺ ἔφερε ἡ Ἑνωσις, ἔκανε τοὺς ἀρχόντες νὰ φοβοῦνται ἐξεγέρσεις τῶν ἀκτημόνων, γι' αὐτὸ ὀργάνωναν στὴν ὑπαίθρο τοὺς λεγόμενους «συλλόγους», ποὺ ἦταν συμμορίες «παλληκαράδων» ἔτοιμων νὰ ὑποστηρίξουν τὰ συμφέροντα τῶν ἀρχόντων, ὡς γαιοκτημόνων καὶ πολιτικῶν ἀργότερα. Ἡ δράσις τῶν συμμοριῶν αὐτῶν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ δράσις τῶν ληστῶν, κατέλυαν τὴν ἔννομη τάξη καὶ κάθε ἔννοια ἀσφάλειας καὶ νομιμότητος στὴν ὑπαίθρο⁸.

Τὰ ἀνθροποικὰ αἰσθήματα τῶν λαϊκῶν ἀνθρώπων, μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν κυρίως ὡς ἀποτελέσματα τῆς προπαγάνδας τῶν ἀρχόντων γιὰ τὰ κακὰ ποὺ θὰ ἀκολουθοῦσαν τὴν Ἑνωσις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ δημιουργία μεγάλων προσδοκιῶν ποὺ προήλθαν ἀπὸ τὴν Ἑνωσις καὶ ἦταν φυσικὸ μέχρι ἓνα βαθμὸ νὰ διαψευστοῦν. Διαβάζουμε στὴν ἐφημ. *Λευκάς*, 24-2-1864:

Ἐπομένως ἡ ἠθική τοῦ λαοῦ ἐν γένει κατάστασις, προῖον μακρᾶς τυραννίας, κύρια φέρει χαρακτηριστικὰ ἐν ἑαυτῇ, τὴν ταπείνωσιν τοῦ φρονήματος, τὴν ἔνεκα τῆς ἀμαθείας πτωχείαν καὶ τὴν διχόνοιαν καὶ φθόνον [...] Ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ λαοῦ καταστάσεως ὠφελουμένη μυσαρὰ καὶ κακοήθης εὐάριθμος ἀνθροποικὴ ὁμάς, ἐμπνέει ἐντέχνως καὶ ἐπιτηδείως εἰς τὸν λαὸν τὴν ἀπαισίαν ἐκείνην καὶ καταχθόνιον ἰδέαν τῆς ἀπεκδοχῆς παντὸς κακοῦ ἐκ τῆς ἐνώσεως. Εἰς τόσον δὲ ἀμαθείας καὶ ἀποπλανήσεως περιέστη εὐαπάτητός τις τοῦ λαοῦ μερίς, ἄλλως τε ἄθωα καὶ ἀπαθής, ὥστε ἐδέησε νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ἡ ὡς ἐκ τῆς μὴ συνδρομῆς τῶν στοιχείων τῆς φύσεως ἀφορία τοῦ ἔτους καὶ ἡ ὡς ἐκ τού-

7. *Λευκάς*, φ. 8, 10 Ἀπριλίου 1866, σ. 2. Βλ. Π. Ροντογιάννης, *ὁ.π.*, σ. 499.

8. Π. Ροντογιάννης, *ὁ.π.*, σ. 609.

του ἔλλειψις χρηματικῶν κεφαλαίων εἰσὶ τόσαι ποιναὶ ἐπιβληθεῖσαι ὑπὸ τῆς θείας δίκης εἰς τὸν λαόν, διὰ τὸ νὰ ἐπεθύμησε καὶ ἐπεδίωξε τὴν ἔνωσιν αὐτοῦ μετὰ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἀποστρέψας τὸ πρόσωπόν του ἐκ τῆς καταστησάσης δῆθεν αὐτὸν εὐδαίμονα, Ἀγγλικῆς προστασίας⁹.

Οἱ Λευκαδίτες εἶδαν μετὰ τὴν Ἑνωσὴ νὰ πραγματοποιοῦνται ἡ κατάργησις τοῦ Γυμνασίου Λευκάδος, τοῦ Πρωτοδικείου καὶ τοῦ Νομοῦ. Χάρη στὴν ἀντίδραση τῶν ἀστῶν τῆς Λευκάδας καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη σώθηκε τὸ Γυμνάσιον, ἐπανιδρύθηκε τὸ Πρωτοδικεῖον, ἀλλὰ ὄχι καὶ ὁ Νομὸς, ἀφοῦ ἡ Λευκάδα θὰ παραμείνει ὅλο τὸν αἰῶνα ἐπαρχία τοῦ Νομοῦ Κερκύρας.

Οἱ φορολογικῆς ἐπιβαρύνσεις δημιούργησαν φραγμοὺς στὶς παραδοσιακῆς ἐμπορικῆς σχέσεις μὲ τὴν Ἀκαρνανία, ἐνῶ ὁ φόβος τῆς ἀφομοίωσης τῆς Λευκάδας ἀπὸ τὴν Ἀκαρνανία δημιούργησε ψυχώσεις καὶ φανταστικῆς ἀντιπαλότητες, πού διατηρήθηκαν γιὰ πολὺ¹⁰.

Ἀπέναντι σ' αὐτὰ τὰ γεγονότα οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀστικῆς τάξης, ὅπως ἐκφράζονται μὲ τὰ κείμενα τῶν διανοουμένων τοῦ Συλλόγου «Ἡ Ἀδελφότης» καὶ τὴν ἐφημερίδα τοῦ *Λευκάς*, καλοῦν τὴν ἱστορία ὡς συνήγορο καὶ αὐτοσχεδιάζουν ἓνα σχῆμα λευκαδίτικης ἱστορίας γιὰ νὰ κεφαλαιοποιήσουν τίς λευκαδίτικες συνεισφορὰς στοὺς ἀγῶνες τοῦ ἔθνους καὶ νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν ὡς δικανικὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῶν δικαιωμάτων πού ἀφαιρέθηκαν, δηλαδὴ τῶν προνομίων πού εἶχε ἡ Λευκάδα ὡς διοικητικὸ, δικαστικὸ καὶ σχολικὸ κέντρο¹¹.

Ἄλλο Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης εἶναι καὶ πάλι ὁδηγὸς τους. Ἡ ἀγόρευσις του στὴ Βουλὴ τὸ 1867 γιὰ τὴν ἀνασύστασις τοῦ Πρωτοδικείου, ἀν συγκριθεῖ μὲ τὰ κείμενα πού δημοσιεύονται στὴν ἐφημερίδα *Λευκάς*, ἀποδεικνύει τὴ στενὴ ἰδεολογικὴ σχέση καὶ τὴν ὑφολογικὴ συγγένεια καὶ κάποτε τὴν ταυτότητα περιεχομένου¹².

Ἡ πρόσκαιρη κατάργησις τοῦ Πρωτοδικείου Λευκάδος καὶ ἡ ὀριστικότερη τοῦ Νομοῦ εἶχαν συνέπειες γιὰ τὴ ζωνερὴ ὁμάδα τῶν νέων ἀστῶν, ἐπιστημόνων καὶ λογίων, πού ὡς ὑπάλληλοι σκόρπισαν στὴν Κέρ-

9. Π. Ροντογιάννης, *ὁ.π.*, σσ. 500-501.

10. Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Λευκαδίτικη πολιτισμικὴ ἱστορία», *ὁ.π.*, σσ. 198-199.

11. Ἐφημ. *Λευκάς*, φ. 5, 19 Μαρτίου 1866, σσ. 3-4.

12. Ἐφημ. *Λευκάς*, φ. 33, 30 Μαρτίου 1867, σσ. 1-4: «Ἀγόρευσις Κ. Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου βουλευτοῦ Λευκάδος Ἐπὶ τῆς προτεινομένης παρὰ τῆς Κυβερνήσεως πιστώσεως πρὸς σύστασιν πρωτοδικείου ἐν Λευκάδι». Βλ. καὶ Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Λευκαδίτικη πολιτισμικὴ ἱστορία», *ὁ.π.*, σ. 199.

κυρα, τὴν Κεφαλονιά καὶ τὴν Ἀκαρνανία ἢ ἀφοσιώθηκαν στὴν ἐξυπηρέτηση βιοτικῶν ἀναγκῶν. Ὁ Σύλλογος «Ἡ Ἀδελφότης» ἀνέστειλε τὴ δρῶση του καὶ ἡ ἔφημερίδα *Λευκὰς* ἔπαψε νὰ ἐκδίδεται τὸ 1869¹³.

Ἡ λευκαδίτικη κοινωνία πορεύεται τὸ δύσκολο δρόμο τῆς προσαρμογῆς στοὺς ἀδιαμόρφωτους ἀκόμα κανόνες λειτουργίας τοῦ ἑλλαδικοῦ κράτους, μὲ τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ της προβλήματα σὲ διαρκῆ ἔξαρση.

Οἱ μεγάλμποροι καὶ οἱ πλοιοκτῆτες, ἀλλὰ καὶ οἱ μικρότερης ἐμβέλειας οἰκονομικοὶ συντελεστὲς τῆς ἀστικῆς τάξης δὲν ἀπαντοῦν θετικὰ στὴν πρόκληση τῆς ἀτμοκίνητης ναυτιλίας, ἀλλὰ ἐπενδύουν τὰ κεφάλαιά τους σὲ ἀγροτικά καὶ ἀστικά ἀκίνητα, ἀγοράζοντας σὲ τιμὲς εὐκαιρίας τὶς περιουσίες στὴν ὑπαιθρο καὶ τὰ παλάτια τῶν ἀρχόντων, οἱ ὅποιοι ὡς τάξη ὑποχωροῦν¹⁴.

Ἡ Λευκάδα, ἀφοῦ γιὰ 180 χρόνια (1684-1864) προσπάθησε νὰ κρατηθεῖ στὴν ἀλυσίδα τῶν Ἰόνιων νησιῶν κάτω ἀπὸ τοὺς Βενετούς, τοὺς Γάλλους, τοὺς Ρωσοτούρκους καὶ τοὺς Ἄγγλους καὶ νὰ φθάσει τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων Ἑπτανήσων, μὲ τὴν Ἑνωσιὴ βρέθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, βαρυνκομῶντας ἐξαιτίας τῶν δικῶν της οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων καὶ τῶν δεινῶν τῆς ἑλληνικῆς κακοδιοίκησης καὶ ἐλπίζοντας σὲ ἓνα καλύτερο κοινὸ ἑλληνικὸ μέλλον, χωρὶς νὰ μεταβιώνει γιὰ τὴν Ἑνωσιὴ καὶ θεωρώντας μονόδρομο τὴν ἀφομοίωση: «Θιασῶται ἀείποτε τῆς ἐν γένει ἀφομοιώσεως ὑπεστηρίζαμεν τὴν ἰδέαν αὐτὴν, παντοῦ καὶ πάντοτε, διότι ἐν αὐτῇ ἐναδλέπωμεν τὴν ἐξίσωσιν τῶν δύο ἐνωθέντων λαῶν καὶ τὴν πρόοδον ἐν γένει τοῦ ὅλου ἔθνους»¹⁵.

13. Οἱ βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις στὴ σημ. 5. Στό φ. 15, 16 Ἰουνίου 1866 τῆς ἔφημ. *Λευκὰς* σημειωνόταν: «Εἶναι ἀναμφίλεκτον πλέον, ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ ἐνταῦθα Πολιτικοῦ Συλλόγου «Ἡ Ἀδελφότης» διεδόθησαν εἰς τὴν κοινωνίαν ταύτην, ἐγένοντο παραδεκταὶ καὶ εἰσῆλσαν εἰς τὴν διοικητικὴν σφαιρὰν τῶν Δημοτικῶν Ἀρχῶν». Στὴν ἴδια σελίδα καὶ κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «Τὸ πρόγραμμα τοῦ λαοῦ καὶ ἡ Ἐφαρμογὴ του» παρατηρεῖ ἐπικριτικά ὅτι οἱ νέοι δημοτικοὶ ἀρχοντες «προσέφυγον πρὸς τὰ ὄργανα τοῦ νικηθέντος συστήματος» θεωρώντας τὸν λαὸ ἀκατάλληλο νὰ ἀσκῆσει αὐτὲς τὶς ἀρμοδιότητες.

14. Π. Ροντογιάννης, ὁ.π., σσ. 502-516. Δῆμος Μαλακάσης, *Τὸ χρονικὸ τῶν ἐμποροκτηματιῶν τῆς Ἁγίας Μαύρας 1820-1920 (Μέρος ἀπ' τὴν ἐργασία «Ἐπαγγέλματα – Μαγαζιά – Τέχνες – Ἐργαλεῖα, 1840-1940»)*, Ἀθήνα 1982 καὶ «Ἡ εκατονταετία τοῦ 1850-1950 (εἰσαγωγή στὴν ἐργασία: «Μαγαζιά, Τέχνες στὴ Λευκάδα - Απομυθοποιήσεις»), Ἑταιρεία Λευκαδικῶν Μελετῶν, Πρακτικὰ Δ' Συνεδρίου Ἑπτανησιακοῦ Πολιτισμοῦ, ὁ.π., σσ. 405-416.

15. «Ὁ Νόμος τῆς ἀφομοιώσεως», ἔφημ. *Λευκὰς*, φ. 3, 4 Μαρτίου 1866, σ. 3.

TRIANTAPHYLLOS E. SKLAVENITIS

The rise of the urban middle
class in Lefkada at the time of its Union with Greece

SUMMARY

At the time of its union with Greece, Lefkada, like the other Ionian Islands, was riddled with social inequalities, and the dominant feature of life there was 'the terrible conflict between aristocrats and commoners'.

In the last years of the British Protectorate the Ionian islanders acquired certain civil rights and at the same time a process of social change set in, very noticeably so in Lefkada. An urban middle class came into being and the presence of merchants and shipowners gave the town new vigour. They were followed by scholars, doctors and lawyers, as well as artisans and businessmen. The new middle class supported union with Greece. The lead was given by scholars and scientists, writers and poets, who recognized as their leader the poet and politician Aristotelis Valaoritis. Their calls for fraternity, social solidarity and co-operative action were followed by the founding of a printing press and the publication of pamphlets, books and a newspaper for the enlightenment of the populace.

To this emergent urban middle class, the union of the Ionian Islands with Greece meant social liberation by lawful means. The proclamations and actions of the bourgeoisie provoked a violent backlash from the nobles, who found ways of involving the urban working class and peasant farmers in their plans: among other things, they made good use of anti-union slogans for propaganda purposes and kindled fears in the minds of simple folk concerning the consequences that union was likely to have on their lives.

As the people of Lefkada felt their way along the bumpy road of adaptation to the rough-and-ready rules governing the working of the Greek state, a country constantly beset by recurrent economic and social crises, they kept up their efforts to raise their standard of living to the level of the other Ionian Islands and hoped for a brighter future for the Greeks as a whole.

